
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2009 (год. XVIII), ISSN 0861-7902

Виолета РУСЕВА

ЛИРИКАТА НА ДЕБЕЛЯНОВ – ПОЕТИЧЕСКИ ЕЗИЦИ

Denken wir Debeljanovs lyrisches Schaffen als Gesamttext, so erscheint es uns als ein Netz aus mehreren ästhetischen und poetischen Differenzen – den Räumen trauriger symbolischer Gärten mit herbstlichen Bäumen, Abenddämmerung und Mondschein, dem Höhenflug weinender Engel, mit Naturfragmenten versetzt, und den bildhaften Extrakten von Orten des Bösen – ein in der Sprache ausgelegtes Netz der seelischen Abbilder, der mythologischen Stoffe, der stillen Erinnerungsstätten; eine Poesie der Collagen und der labyrinthischen Zeitreisen, der nostalgischen Heimkehr, des An- und Abgesangs fremder Stimmen, der aufjubelnden Literarizität und der leisen, nur so hingehauchten Beichte.

Debeljanovs Lyrik löscht die Grenzen der Zeit aus, ersetzt sie durch die Figuren ihrer Abwesenheit und erschafft sie als eine Erinnerung. Zeit wird ersetzt durch ihre Erfahrung als existentiales Problem in der Sprache.

Debeljanovs Elegien sind Lieder vom Ureigensten, wie auf der Rückseite seiner impressionistischen Gedichte geschrieben. Der Dichter mag vergessen haben, dass er Symbolist gewesen ist, doch seine Texte haben es sich gemerkt und stellen nachdrücklich die Frage nach einem synkretischen Modernismus-Begriff auf.

*Скърбя в градини глъхнали и бледи,
обител на покрусена мечта.*

“Слънчогледи” – Д. Дебелянов

Ще трябва пак да започнем от символните пейзажи на символизма. Да ги прочетем отново, за да видим и нещо друго, нещо повече и от тях, и от естетиката. Във времето на двадесетте години, когато

“Стихотворения” (1920) на Дебелянов излиза, тя има смисъл и на носталгичен жест спрямо символизма. Но и отваря въпроса за по-сложен (и поетически, и исторически) образ на българския модернизъм. Въпрос, който настоятелно ще продължим да задаваме докрая, търсейки в лириката на Дебелянов проявленията на възможни отговори.

Можем да тръгнем и от звученето на Дебеляновите стихове, от оная мелодия, която те следват и която остава да звучи в тишината след прочита им – скръбно стихваща, подемаща се отново, следваща ритъм на стъпки, ромон на дъжд, полъх на падащи пожълтели листа, тишината на есенен здрач, зова на светъл ангелски глас, мелодия, сливаща се с изповедни шепоти, с тихи тайни на сърцето. Водени от очарование и все пак опитващи се да го разберем, неизбежно ще трябва да отговорим на може би най-същностния въпрос за лириката на Дебелянов. Как символистичната декоративност от по-ранни стихове на поета постепенно се стапя, как присъщото за тях съзвучие на сетивности остава като сянка в музикалното звучене, в словесното изящество на по-късни негови творби и потъва в елегията на чувствата, в здрача на спомените?

По договореност ще използваме понятийното поле на модерната естетика. “Душа”, “Модерната Душа” цитират речника ѝ от първите десетилетия на XX век (и напомнят статията на Г. Милев от бр. 4-5 за 1914 г. на сп. “Звено”, публикувана заедно с поетическия цикъл “Под сурдинка” на Дебелянов). Предпочетохме да ги запазим като реконструирани на определен начин да се мисли и изрича модерността. Нека бъдат четени като лаконично и синтезирано посочване на миналото – проява на една историчност, която го възстановява в съхранени и стилизирани форми на езиковата му автентичност. Така кавичките на историческото цитиране позволяват едновременно посочване и преодоляване на поетическия и коментарен език от времето на Дебелянов в една изследователска оптика на непредпоставено четене, диференцираща описващите езици.

Душа – ключова дума за символистите, в поезията на Дебелянов разгръща образни ядра, но едновременно с това е изличавана, заменяна от сноп разрояващи се поетически фигури на психическото. Разрояващи се в езика – прозрачна, почти недоловима, но плътна словесна тъкан, – те скрепят единството на тази поезия, те са нейният индивидуален поетически език. От ранните до последните творби на Дебелянов един поетически речник на: *бянове тъмни, булото на ужас и тревога, ра-*

*дост*и невкусени, *бянове покрусени, надежди-мъртвеци, тъга непобедна, горестен сплин, тревожна мечта, жалби далечни и спомени лишни* е основата, върху която израстват поетически фигури. Върху тази словесна тъкан на психическото се открояват пейзажни миниатюри – единство между душевно и природно, сгъстват се места на печал, обособяват се митологични картини, разгръща се лабиринтът на Времето, шепнат спомени, глъхнат тайни, смълчават се елегии.

Езикът на Дебеляновата лирика психологизира видимото и визуализира душевното. Психическото е изтръгнато от своята невидимост и закрепено във визуални проекции, в сетивни съответствия. Разкритостта на Душата в този повтарян, непрекъснато изричан поетически език я води до образни места, до символни убежища, приютили нейната печал и тайни. Но лириката на Дебелянов отваря – с изумление, трепет и страх – и места на гибел и проклятие.

Образи на света и места на тъга, печал, скръб, прокълнати пространства и прокълнатата Душа. “Душата” – фигура на модерната естетическа рефлексия, образно ядро в символистичната лирика – в поезията на Дебелянов непрекъснато е изличавана. Символистичното затваряне в пределите на Душата и нейните сенки е непрекъснато преодолявано от един модернизъм с по-синкретична естетическа същност.

Най-безутешно: в сгъстена поетичност, усилена от чужди гласове, тези поразяващи зевове към социалното звучат в цикъла “Под сурдинка”:

*Ах, моят труд бе труд безцелен
и бял безплоден – моят бял!*

Бял – да! – като се има предвид символистичната поетичност, *безплоден* – също, но “труд” (?) е невъзможна за речника на тази естетика дума. Несъмнено социалният смисъл на *труд* – в *труд безцелен* е вече пределът на отвъргнатост в свят на отказано приемане. Не, не е странен, нито неочакван за Дебелянов този стих – естетиката му ни приканва да видим в него повече от споделяне.

Поетическият цикъл посочва и други места на отхвърленост: *Живях в заключени простори*. Да питаме ли за свързването на затворени човешки пространства и природна необятност? Или да търсим социалните сгъствания в изповедта:

*а над мощта и гордостта ми
измамна слава се надсмя.*

“Под сурдинка” – тази най-прорязана от чужди стихове Дебелянова творба ги преплита с изповедна интимност, със социални проекции на душевен опит, за да синтезира универсалността на естетика, чиято дълбинност е модерната Душа.

В лириката на Дебелянов символистичният Блян по хармония е прорязан от процепи към места на прокълнатост, устремът към отвъдност на мечти и сънища е стряскан от гласове на отвъргнати, Божие наказание и човешка немилост взаимно се питат за началото “на злото”.

*Като безумната закана
на бог злопамятен, злорад,
крила отпуща вечер ранна
над моя скръбен виноград.*

Да прехвърлим ранната умора – за нея ни говори стихът – от отговорите на невъзможни въпроси, които ще прозвучат в следващата строфа, върху последната дума. *Виноград* е слово, чиито асоциации се разпиляват. Може би е руската дума (?) – току-що като мого е цитиран стих на Блок на руски език. А може би не е това значение на природност, а друго – “произведено в стиха” – нещо като град, новосъздадена поетическа дума за град на опиянението от ритъм, замиращ в уморени крила.

Следващите стихове настояват на първото значение, признавайки като въпроси безвъзвратно изгубената връзка с природата:

*Де мойта свежа, росна зелен,
де грозда, в късен зной налян?*

Образът на природа – цъфтяща вечност, безразлична към обречения в индивидуалното си време човек, се появява и в “Станси – Жан Мореас”:

*и гроздът, що наесен узрея, не откъснах,
от другите пожънат бе пълният ми клас.*

Къде е покрусата – пита лириката на Дебелянов – в природността, изгубена навеки, в социалните съгъстявания на злото или в митологичния сюжет на прокълнатостта.

“Изминал пътя през лъките” има три публикации в литературната периодика. При втората – в сп. “Художествена култура” (кн. 30, 1914) – се появява заедно с “Да се завърнеш” в цикъл под заглавие “Скрити вопли”. (Преди това и двете творби са били отпечатани в сп. “Смях” – “Да се завърнеш” в броя от 19 авг. 1912 г., “Изминал пътя...” – в броя от 13 септ. 1913 г.) Това, че Дебелянов решава да свърже двете стихотво-

рения: елегията на невъзможната утеха, на носталгичните бягства назад във времето:

*Да се завърнеш в бащината къща,
когато вечерта смирено гасне
и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни...*

и поетическия фрагмент – стон и милост на изгубена, бродеща Душа:

*Изминал пътя през лъките
на Любовта и Радостта,
незнайна власт ме в мрак покити,
аз бродя в гибелни места...*

показва, че мисли във връзка едно с друго приютените спомени и безприютните дирения, приласканото завръщане и покитената в мрак самота. В тази последователност Дебелянов свързва двете творби – първа е “Да се завърнеш” – неопределената условност на винаги предстоящо завръщане, и – като второ стихотворение в цикъла “Изминал пътя...” – винаги вече билото, непостижимия изход. В някакъв миг невъзможностите за близост, пределните раздалечености са се оказали свързани и веднага след това всяка от тях се е върнала към онова ядро на смисъла, което заедно с други творби изгражда поезията на Дебелянов.

Няколко месеца след публикацията в “Художествена култура” миниатюрата, завършваща със звънящата в стих душа на Верлен, е включена в друг поетически цикъл, шепнещ, глъхнещ, ридаещ с гласове, имена, стихове и герои на модерни автори. “Изминал пътя” се появява в кн. 4–5 за 1914 г. на сп. “Звено” като II част на “Под сурдинка” – този вариант е познат и от “Стихотворения” (1920).

“Да се завърнеш” заедно с “Помниш ли, помниш ли”, “Аз искам да те помня” и “Ти смътно се мяркаш” са свързани с носталгиите на паметта. Когато издателите на първата Дебелянова стихосбирка ги обединяват в цикъл “Елегии”, те имат предвид, че поетът сам е посочил връзката между тях. След първите публикации на “Ти смътно се мяркаш” (бр. 27, 1911) и на “Аз искам да те помня” (бр. 115, 1913) в сп. “Смях” – Дебелянов съкращава заглавията им и ги свързва в цикъл “Елегии” в сп. “Художествена култура” (кн. 29, 1914). “Помниш ли, помниш ли” се появява със заглавие “Елегия” в сп. “Родно изкуство” (кн. 2, 1914).

Отсъстващото Време
Миналото – ах, остана то
тъмен край от скърби заледен
“Спи градът” – Д. Дебелянов

Преди да поеме своето пътуване назад във времето, лириката на Дебелянов го изличава, изтрива, за да го създаде отново в паметта като спасени светове от обич. Това е лирика, която мисли Времето, пише Времето и веднага трие границите му, заличава следите му, заменя поетическите му образи с фигури на неговото отсъствие. Между буквалния и фигуралния план на езика се отварят полета на изчезналото Време. Изобретателни пробягвания на езика между противоположни изречения, във властта на негацията – там, където всичко е очароваша неяснота, където светът е положен в модалността на неопределеното. Негативното “сега” е изтрито с властното очарование на едно “някога”, така усилено в мечтата по него, толкова неопределено и неясно, че всъщност е “никога”. Елегичното ехо: “Никога веч!” от “Nevermore” отзвучава в цялата поезия на Дебелянов. В нея Време няма – има образи на отсъстващото време. Нищо не очарова и плаши едновременно така, както неговото отсъствие.

Всъщност Време е усилието да се спре преходността, като се раздели на части, на по-малки, на още по-малки... Всяка от тези частици, отмерващи безвъзвратността, има граници и име, които ѝ дават, и така не ѝ позволяват да изтече в неуловимост, правят я забележима и я обвързват с хора, места и събития. Дебеляновата лирика преживява Времето по този начин, но за да го забележим, би трябвало да следваме риторическата граматика на изтриване на времето и на създаването му като спомен.

Дом на горестна печал и златна люлка на дните – *на щастието златний ден* – времето в лириката на Дебелянов е уловено в мрежа от символически изравнявания на противоположности. Изчезва миналото, няма бъдеще, а само потънали в модалността на неопределеното, забравени и неостанали сюжети: *не помня, не знам – ще се случи ли...* Всичко се случва в измерението на отсъстващата темпоралност: *напред ли, назад ли се вгледам, / не виждам, не помня, не знам.*

Проникващо в мисълта, в отминалите светове, останали в нея, в бавното приближаване към спомена – това психологизирано Време е сякаш органична част от човека, от ритъма му на живеене. И обратно – Времето е философски проблем, мислено като огромна поглъщаща

празнота на Битието, в която човекът е захвърлен. За да се спаси от пустотата, трябва да последва линията на паметта до най-отдалеченото място, до което тя го води, да събере фрагментите ѝ. Лириката на Дебелянов е мисловен опит, преживяване, осезаемост на категория, която в литературата на следващото десетилетие и в лириката на Далчев ще бъде онагледявана чрез предметната символиката на часовника. А уж символистът е Дебелянов.

Изчезването на времето е врата към покоя на Вечността, приютаване в смъртта: *Там жаден за смърт под нетленния блясък/ на вечния мир и на вечния ден* (“Полеет”), томително връщане към напразно търсен и никога ненамерен покой:

*И блян ме сладостен люлее
за оня лучезарен край,
де вечно щастие владее,
де вечна красота сияй. (“Копнежи”)*

Погънал в душевни дълбини, светът остава лишен от координати: *ни пространство, ни време* (“Миг”). От сливането им в стиха се появява образ, едновременно поетически ярък и плашещ с тъмнината и студа на пълното им отсъствие:

*Миналото – ах, остана то
тъмен край от скърби заледен. (“Спи градът”)*

На неопределеността на времето съответства празнота на пространството – субективизиран декор, проекция на интимното. Езикът се спуска към здрача на неизречимото, към злачността на *бездни-векове, на вековете в пастта бездънна, бездънното небе на мойто Време*. Пространство без пространство, време без Време – образи, изплували в неяснотата на мисълта, те могат да бъдат прочетени и като риторически фигури на Душата. Екзистенциален уплах за изначална прокуденост: *изгнани из света* се утаява в риториката на въпрос, недирещ отговор: *Ах, къде е моят роден кът?* (“Копнежи”).

Дебелянов би могъл да е този поет:

Бихме могли да кажем, че поезията на Дебелянов предлага възможен отговор. Ако разчетем значенията на риторическата фигура на наказващия, безмилостен Бог – *тъй горд и надвластен* (“Миг”). Ако мислим човешкото съществуване като белязано от проклятието на отказаната милост: *От вас навеки взор отвръща бог* (“През вековете”), от вечното страдание, заченато в първородния грях: *Като безумната закана/ на бог злопаметен, злорад* (“Под сурдинка”). Тогава в дълби-

нната семантика на езика ще видим оголен архетипен комплекс. Душата – бихме казали – в страх, срам и екзистенциален трепет си припомня първичния сюжет на грехопадението:

*залутан стон за милост моли
и в неповолен грях вини. (“Под сурдинка”)*

Отвъргнатата от Бога Душа – бихме добавили – е културен архетип, който в лириката на Дебелянов се превръща в източник на дълбинна, светогледна печал. Елегичното у този поет е екзистенциално преживяване на битието като изгнание. Дебелянов разгръща сюжета на прокълнатата в греха Душа. Човешкото съществуване е навеки белязано от изначална прокуденост и неотменна печал. Човекът в лириката на Дебелянов преживява битието като лишеноост – първичната, изначална лишеноост – съдба и проклятие на битието, негово начало и край. Битие под бремето на вечно проклятие:

*На безстрастното време в неспира
гасне мълком живот неживян... (“Черна песен”)*

Дебелянов е този поет. Но той така властно, така неотменно продължава да ни говори за непосилността на неслучили се събития, за отсъствието им, че вече е недостатъчно да ги прочетем през културната универсалия на прокълнатата Душа.

Вече е невъзможно да не разберем: лириката на Дебелянов ни е водела през – споделена и съкровена, но всъщност – поетическа история на *живот неживян*. Проговаря безнадеждната тъга на поданик на отказан свят, на владетел на живот, сякаш отложен, погълнат от своето “не”. Езикът е място на тъгата. Утаяват се горест, печал и безнадеждно мечтание. Елегичното се заражда в образите на неосъщественото и неосъществимото, задвижва се от фигури на отсъстващото.

*На безстрастното време в неспира
гасне мълком живот неживян...*

Живот неживян е лаконичната формула – кратка изповед в “Черна песен”, смислово ядро, което лириката на Дебелянов разпръсква във варианти. Същата поетическа фигура в “Разяжда гърдите ми” още веднъж изрича неутешимостта на неслучил се живот и отваря нови образни полета: *Живота бездушен ме люто измами/ крилата ми светли скова*. Езикът се начупва в релефа на строшени крила, изписва смисъла на прекършен полет: *Над моите копнежи умората ранна/ крила безотрадни простря* (“Песен”). Повтаря се в нов вариант: *крила душата ми отпусне/ и безутешна възроптае* (“Молитва”). *Бурен и отвъргнат*

полет – също изповед, промълвено споделяне в една от последните Дебелянови творби става образен синоним на стиха от “Черна песен”.

Живот неживян е всъщност празногата на Време – отминало с *рано умрели мечти*, изгубено в *молитви нечути*, изчезнало в *радости несподелени*, отдавна забравено в *безплодъето на своите надежди*, стопило се в *жажди смирени*, укрито в тъмнината на *тъги непросветни*. Време, изпълнено с толкова много отсъствия. Признание на “Победен” за самотата на *недостигнат роден край*, за крушението на *захвърлен идеал*. Поетическият език се сгъстява около образните ядра на завинаги изгубеното Време: *часът на черните итоги* (“Под сурдинка”), на никога ненамерения живот: *скръбта на тъмна орисия* (“Сонет”).

Елегии на безутешни дни

О, скрити вопли на печален странник

“Да се завърнеш...” – Д. Дебелянов

Нека отново се върнем към оня образ на миналото: *тъмен край от скърби заледен*. Той, веднага бихме прочели това, е и обетована земя на щастието, към която *невидими вървят/ жалби за преминалите дни*. И все пак сред неопределеността на Дебеляновото изричане на времето в “Спи градът” долита тъгата на тих, но ясен вик: *Защо, защо?* Безвъзвратната му печал, неутешимата му елегичност отварят отминали светове, запазени в паметта. Загубвайки Времето, лириката на Дебелянов го заменя с онова от него, което споменът може да спаси, с онова от спомена, което може да спаси интимността. Споменът е преработено минало, ограждение на интимността.

Споменът е преработено време, психологически резервоар, кондензирана памет. Мимолетност, оставила отпечатък в душата. Създава се в неочаквани свързвания между събитие и изказ – притежание на най-съкровено. Владение е на тъгата: *от спомени горки сподавен*, но и спасява с *утеха последна* – / *на спомена в здрача*. Желан е: *Аз искам да те помня все така*, призоваван: *Помниш ли, помниш ли...*, но е едновременно и плашещ с безвъзвратността си: *че аз не искам нищо да си спомня*. Отново връщаш се, *споменът ридай* в напразните усилия да изличим времето: *и нямаше там ни надежда, ни спомен*. В лириката на Дебелянов споменът е събитието на една памет, която в неутешимостта на изгубеното минало събира парчета от него, за да ги свърже в светове – на внезапно придосла тъга: *Спомен тъмен тревожно сени/ радостта ми, о, вихрено време!* или на приласкаваща нежност: *Светлий спомен за теб е кат книга любима*”.

Времето се превръща в преживяване, в проблем на размисъл, в събитие на интимността, когато бъде осъзната не преходността, а способността му да бъде извиквано в паметта и подреждано от нея. В лириката на Дебелянов то е заменено от образите му, от езиковото му преживяване като екзистенциален проблем. Блян, Сън, Спомен, Мечта стават психологизирани проекции на времето. В *Бездънното небе на мойто време* – поетическа фигура на изказ, който интериоризира света, – няма минало, няма настояще, няма бъдеще. Спомените не са минало, жалбите не са настояще, надеждите не са бъдеще. Те са душевни субстрати, зони на съзнанието, изпълнени с преработено време.

След толкова усилия да бъде изличавана безвъзвратността, да бъдат създавани опори на съкровеността, последното, което остава, са завръщанията – винаги възможни, никога неосъществими освен в мисълта, завръщания към утехата. Те отварят светове от нежност, спасяват спомена, приютяват интимността, без тях лирическият свят на Дебелянов би застинал в орнаментика, би се вледенил в изящен изказ, би бил напразно дирене на цялост. “Ти смътно се мяркаш”, “Аз искам да те помня”, “Да се завърнеш”, “Помниш ли, помниш ли” са пътувания през съкровените пейзажи на едно минало, което би било неясна копнежност без упоритото усилие на паметта да го създава отново и отново. Събудени в паметта образи, извикани от тъмнината, огряни от светлина светове, съхранени в топлината на обич места и хора, и после изчезващи, оставящи след себе си неутешимост, по-силна от преди. Това е елегия.

“Ти смътно се мяркаш”, “Аз искам да те помня”, “Да се завърнеш”, “Помниш ли, помниш ли” са елегии на пронизваща нежност, недосянуван сън, изплъзващ се здрачен спомен, недочакана утеха, неприласкана самота.

В поезията на Дебелянов са сенките на множество отсъствия – невъзвратно минало, непостижимо завръщане, неживяна любов. “Отмината”, “Потокът стене в долината”, “Nevermore”, “Непознатата”, “Светъл спомен”, “Спи градът”, “Внезапно кипнала замря”, “Лъч”, “Сън”, “Отгласи”, “Станси”, “Сонет” – колко много стихотворения за любовта – бихме казали, ако всички те всъщност не бяха песни на неслучилата се любов, изживявана като идеална проекция на желанието, копнежи, спомени, мечти. Всяко от тях казва, всяко от тях повтаря – няма такава любима, няма такава любов. Сянката на вечно отсъствие я прави непостижима в нежността, ненадмината в копнежа, непреодолима в желанието, неотменима в мечтата – идеалната любов, идваща винаги,

когато тъгата е по-силна от самотата. Любов като бавен здрач – на неяснотата, на изгубеното минало, любов в “не”-измерение, в което сияе споменът на първото “да”, която може да бъде изричана единствено като разминаване – отмината, отхвърлена, без име, измислена, въобразена, несподелена, на раздяла.

Преди “Ти смътно се мяркаш” и “Аз искам да те помня” поезията на Дебелянов познава всички възможни сюжети на невъзможна любов. За томителното връщане на двете елегии по следите на миналото е останал само смътно мяркаш се в паметта образът на любима без име. Създадена от желанието, от мечтата по едно отсъствие. Полъх на нежност, мерзелеещ се силует – не любов, а спомен за любов. Късове време, емоции, фрагменти минало, познатият символистичен пейзаж: *бездънна гора, мъгли вечерни* и – тръпен, отдалечаващ се полъх на *две черни пера* – прелъстителен и неясен детайл в едно пътуване през паметта. Здрач, тъга, копнеж, усиляващ се и непостижен – самата неуловимост, не любимата, а мисълта за нея (“Ти смътно се мяркаш”).

“Аз искам да те помня” запечатва спомена със заклинания за вечност: *Аз искам да те помня все така*. Ако е възможен предел на платоничното, образ на любима, лишена от всичко, което не е сияеща идеалност, не е есенциалност на спомена – ето я: *бездомна, безнадеждна, унила, скръбен лик склонила, в сетна немощ, изгубила дори за сълзи сила*. Любима, вечна пленница на излъчваща прелъстителен чар лишеност:

*Аз искам да те помня все така,
бездомна, безнадеждна и унила...*

Любов, изживявана в отсъствието, в раздялата, в присъствието на неясна, но властна: *Тя – в часа, когато Тя ще победи!*

За да разберем тази елегия на елегичната любов, този предел на лишеност у любимата, изказа на чувства, заменени с лаконична съдържаност, би трябвало да спрем прочита върху доловимото, но изплъзващо се усещане за естетика, която е изтрита, но чието присъствие е така властно.

В “Ти смътно се мяркаш” (1911) и “Аз искам да те помня” (1913) декоративността на символизма е изличена. Останало е уханието на естетиката – в думите, в сянката на думите, в семантичната белота на поетически свят, който е сякаш огледален образ. Неясният здрачен пейзаж в “Аз искам да те помня” Дебелянов променя при втората публи-

кация на стихотворението една година по-късно в сп. “Художествена култура”. Във варианта от сп. “Художествена култура”:

*Далеч градът се дави в мътен дим
и в познатата редакция на стиховете:
Градът делече тръпне в мътен дим,
край нас, на хълма, тръпнат дървесата ...*

Рисунъкът е сякаш същият, но повторена два пъти, “тръпне” извиква онова особено внушение за сфуматна, мержелееща се импресионистична картина в думите. Фрагментите пейзажност са здрачни очертания на видимото сред спомени, чувства, признания – редактирана действителност, въввлечена в езика на елегичното.

Пейзажът на тъгата също има две вариации – в сп. “Художествена култура”:

*И все по-тъмно пада нощ над нас,
незайни стъпки глъхнат нейде в мрака*

и вариантът в книгата от 1920 г.:

*А все по-страшно пада нощ над нас,
чъртаят мрежи прилепите в мрака.*

Стиховете могат да бъдат четени между звуковата редакция: шум от глъхнещи стъпки, и визуалния им вариант: спускаща се нощ, уловена в невидими мрежи. Празнота на звуковото очакване, замяната му с безшумния размах на криле на прилепи, невидими в мрака, е писане върху изтрити полета поетическа памет. Отказът от звуковите хармонизации на символизма в тези стихове продължава да звучи в цялата творба с мелодията на тиха скръб.

По същия начин името на любимата е изтрито и поправено в двете редакции. Елегията изрича, изписва: *Морна, Морна* – там, където преди е можело да се прочете: *Тиха, Тиха* – но това имена на жени ли са? Или състояния на пределна умора, на пределно смълчаване в битие, в което са заглъхнали звуците на живота. *Морна* – изписано като име в “Аз искам да те помня”, не прехвърля ли линии на смисъла към началото на “Ти смътно се мяркаш”? Мистифицирано име на обичана жена и:

*Ти смътно се мяркаш
из морната памет*

– двете елегии не казват ли всъщност едно и също. Не говорят ли за любов – за любима, чието име, чийто образ са в скритостта на паметта?

“Аз искам да те помня” е непонятна изповед: разстилаща се тъга, прииждащи откази от притежание и любима, самата тя – притежание на спомена:

*Аз искам да те помня все така,
бездомна, безнадеждна и унила...*

Прикрити отсъствия, прозиращи липси – в тях се заражда и усилюва непредотвратимата елегичност на творбата. *Бездомна, безнадеждна, унила, изгубила дори за сълзи сила, утеха сетна твойта немощ чака, в свойта вяра сам не вярвам аз* – са различни начини да се каже едно и също. Всички те отвеждат към скрита зад тях, мислена, чувствана като предел на онова, което животът може да отнеме – липсата на любов. “Аз искам да те помня” е признание, заместващо едни думи с други, криещо зад думите чувства, а зад чувствата – сломеността от живота. Сега вече можем да кажем: извикваната в паметта любима е сянка на отминали желания, порив на неутешим копнеж. В свят, създаден в естетиката на платонични сияния, тя е образ, огледален на поета.

В “Да се завърнеш” (1912) езикът се завръща по следите на миналото, следва психологическите утаявания по брега на Времето, за да се окажат те копнежни бягства в Бляна. Споменът-пристан и бъдещето-блян се сливат в пределната неопределеност на време, което никога няма да свърши и никога няма да дойде, но което ще се завръща в езика, ще получава битие в него. Пленяващата неяснота на спомена е модалност на неопределения изказ:

*Да се завърнеш в бащината къща,
когато вечерта смирено гасне
и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни.*

Текстът следва риторическата граматика на едно време, побрало в себе си всички темпорални измерения – болката по навеки загубено минало, настояще, което фантазно се връща към него, и бъдеще, в което то ще се повтори отново и отново като непостижимо спасение: *скрити вопли на печален странник.*

Сецесионовата декоративност на първите Дебелянови творби е преодоляна. Символистичната естетика тук е празна матрица на търсеното и постигнато музикално съвършенство на стиха, бяло поле на изтритата звучност, въпреки което продължава да се създава усещане за музика, да се възпроизвежда памет за поетическа структура, която отсъства.

В “Да се завърнеш” звученето на стиха е отменено от тишина – така всеобхватна, проникваща отвсякъде, владееща света – тишината на мислено завръщане в гаснеща вечер, в тихите пазви на тиха нощ, в плахата радост, чезнене в блага усмивка. Символистичният принцип на уловените хармонизации е укрит в смълчаването на езика. Уподобен е в изграждането на творбата чрез варианти на стихове, в композиционното оглеждане на строфите една в друга. Въпреки тишината на езика тази елегията на спомена зазвучава с цялата възможна и постижима музикалност на лирическа творба. Тя е смирено връщане в едно минало, стихнало и смълчано – образ на желанието за покой. Спомен, прекосяван от плахи стъпки и тих шепот – заглъхнало ехо от минали дни. Спомен, сияещ в тишината, в безмълвието на пределната интимност, неизразима в звученето на думите. “Тишина”, “нощ”, “скръб”, “нещастие” се измъкват от речника на модернизма и изричат страдание, белязано от безутешните елегии на сърцето:

*и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни.*

Гаснеща вечер и в началото на паметта: *бащината къща*, нощта, място на подирената и невъзможна утеха – споменът вече не е личен, вече не се представя за личен:

*и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни.*

Отново и отново прииждаща носталгия – всичко което още не е казано, което предстои да се изрече, всичко е само още неслучил се спомен.

В модалността на омиротворението “Да се завърнеш” е възможното спасение от дебнещата ерозия на други спомени – спомени в спомена: *бреме на черната умора, що безутешни дни ти завещаха*. Завръщането е към опората на места и имена от детството: *бащината къща, старата на прага: мамо, мамо*. Следи на паметта, които пазят миналото да не бъде погълнато от забравата, спомнящият си да не бъде изличен – те правят възможно пътуването назад във времето. Елегията е спомен в бъдеще време. Кръг от края на дните към началото.

Мойто слънце своя път измина е стих, появяващ се в творба на Дебелянов от 1908 г. като: *Отдавна е слънцето чуждо за мене*. И двата са варианти на мотива за угасналото слънце. “Нощ”, “Угасна слънце”, “Смъртта” са (заглавия и) поетически синоними в речника на българския модернизъм, зададен от Яворов. Мотивът се разстила, варира и мигрира

у другите символисти. У Лилиев се появява като пейзаж на самотата: *Лежа в безлюдните пустини/ на своята мразна самота/ край мене слънцето ще мине като загубена мечта.* В творбата на Дебелянов от 1908 г. стихът е разпознаваем като поетическа реплика на Яворовото угаснало слънце. В “Да се завърнеш” вариантът: *Моят слънце своя път измина* е в поетическо обкръжение, в което не може да бъде разпознат като символистичен. Тук той е включен в езика на несвършваща носталгия, която превзема всички отрязъци, разклонения на Времето. Невъзможността то да бъде овладяно (и владяно) в паметта и в езика го превръща в повече от измерение. Изминатият път на слънцето става образ на постижимо само в мисълта завръщане по следите на напразно търсеното минало:

*О, скрити вопли на печален странник,
напразно спомнил майка и родина!*

Елегичен завършек на елегично странстване в земите на спомена, жадувано, отлагано, невъзможно връщане към приютяващата утеха на един изчезнал вече свят.

“Да се завърнеш” и “Помниш ли” са творби на символист, който е забравил, че е такъв, но те помнят. Песни за най-съкровено, написани от другата страна на листа със символистични стихове. В елегичното им съвършенство, в прошепнатата им интимност естетиката е напомняна, но не може да бъде разпозната. Притежателят на спомени, който никога нетръгнал си от тях, е невъзможно да се върне, владетелят на минало, заключен в настоящето, шепне: *Помниш ли, помниш ли.* Цялата тази поетически мистифицирана ситуация на спомнянето – лекотата, с която то се случва, изречено сякаш пред себе си и увличащо да бъде последвано в споделянето, тази разделеност на спомена между това, което е било и това, което е сега, между този, който се впуска в странна и непредвидима надпревара с времето и този, който го следва, изкусен от началото: *Помниш ли, помниш ли* – е търсене на изгубено минало, което творбата ще върне в образи, цветове, аромати и звуци. Под привидната лекота на съкровената споделеност се крие темпорален лабиринт. Извикани от магесващото заклинание: *Помниш ли, помниш ли*, от миналото се връщат места и неща: *тихия двор, тихия дом в белоцветните вишни.* Притежания на паметта, те дават образ на това, което забравата не може да изтрие. Настоящото е осъдено място на Душата без спомени: *аз съм заключеник в мрачен затвор.* В строфата

се разраства, преплитаща образни проекции и психологически съответствия, поетическа фигура:

*аз съм заключеник в мрачен затвор,
жалби далечни и спомени лишни,
моята стража е моят позор,
моята казън са дните предишни!*

Между невъзможността да бъде забравено миналото: *Помниш ли, помниш ли* и настоящето без памет: *аз съм заключеник в мрачен затвор* – стои един стих – напразни усилия на времената да бъдат разделени, словесен жест, разигран възклик, подирено спасение от присъдата на връщащите се спомени:

*Ах, не проблясвайте в моя затвор,
жалби далечни и спомени лишни...*

Лекотата, с която втората част на стихотворението повтаря първата, не успява да скрие отзвучаващото във вариации на поетическото съвършенство, отново идващо минало. Този път то връща: *шъпот и смях в белоцветните вишни*. Повтаряният стих – заклинание: *Помниш ли, помниш ли* сега извиква нежността и светлината на онова звучене, на онази мелодия, които ще дойдат със спомена, и търси защита от тях:

*Ах, не пробуждайте светлия хор,
хорът на ангели в дните предишни...*

Отново зад поетическия език на елегията е сянката на същите думи в спомен от минали стихове. От визуалността, преплетена с уханье в предишни стихове: *Когато вишните цъфтяха,/ от нежний мирис упоен* през ангелските пения в лириката на Дебелянов тук символическият език е напоменен и отменен:

*Помниш ли, помниш ли в тихия двор
шъпот и смях в белоцветните вишни?
Ах, не пробуждайте светлия хор,
хорът на ангели в дните предишни...*

Тишина, шепот и смях, цъфтящи вишневи дървета, ангелски хор – толкова познато от други Дебелянови творби. Защо е това неуловимо, но неотстъпчиво усещане за различие? Четем отново – да, местата на спомена: *тихия двор, тихия дом* – тополи на съкровеността извън езика на естетиката. Ограждения на свят, в другата елегия “Да се завърнеш” те са и: *бацината къща, двора, прага, стаята позната*. Отвеждат до интимност, която не може да бъде захвърлена в забрава, без да ни разруши, спасяват в паметта изчезнало минало.

Времето, извиващо се в просеки, носещо свои образи, пълзи под думите в разклонения, които се сплитат и разделят, и срещат собствената си непостижимост в територията на съня:

*сън е бил, сън е бил тихия двор,
сън са били белоцветните вишни!*

Завръщането по бреговете на спомена е недосънуван сън. Пътуване, прекъснато с краткостта на въздишка в “Да се завърнеш”:

*О, скрити вопли на печален странник,
напразно спомнил майка и родина!*

Предстои последното завръщане в последните стихове на Дебелянов – в смъртта.